'त्रिवर्गसाधनं नाट्यम्' इति च । विष्णुपुराणेऽपि—

'काव्यालापाश्च ये केचिद्गीतकान्यखिलानि च ।
शब्दमूर्तिधरस्यैते विष्णोरंशा महात्मनः ॥' इति ।

तेन[2] हेतुना तस्य काव्यस्य स्वरूपं[1] निरूप्यते । एतेनाभिधेयं च प्रदर्शितम् । तत्किंस्वरूपं तावत्[3]काव्यमित्यपेक्षायां कश्चिदाह[4]—'तददोषौ शब्दार्थौ

कृतिज्ञत्वन्यतरजनकः संस्कारविशेषः ॥ **त्रिवर्गो** धर्मार्थकामाः । **नाट्य**मभिनयप्रधानं नाटकादि ॥ **काव्यालापा इति** । रसव्यञ्जकाः शब्दार्था इत्यर्थः ॥ कारिकास्थं 'तेन–' इत्यादि व्याख्यायते—**तेनेत्यादि** । एतेन 'चतुर्वर्गफलप्राप्ति–' इत्यादिश्लोकेन । **अभिधेयं चेति** । चकारेण प्रयोजनसंबन्धयोर्लाभः । संबन्धश्चात्र प्रयोजनाभिधेययोः कार्यकारणभावरूपः ॥ **कश्चिदिति** । [2]काव्यप्रकाशधृतकारिकाकार इत्यर्थः । **तदिति** । काव्यमित्यर्थः । **शब्दार्थाविति** । विनिगमनाविरहेण उपस्थापकत्वसंबन्धेनार्थविशिष्टः शब्दः । उपस्थाप्यत्वसंबन्धेन शब्दविशिष्टश्चार्थः काव्यमित्यर्थः । [5]अत्र शब्दार्थयोर्विशेषणविशेष्यभावे व्यञ्जकत्वाव्यञ्जकत्वाभ्यां वैचित्र्यविशेषरूपालंकारप्रयोजकत्वाप्रयोजकत्वाभ्यां प्रधानाप्रधानभावो नियामकः । न च यत्रोभयोर्व्यञ्जकत्वं वैचित्र्यविशेषाधायकत्वं वा तत्र का गतिरिति वाच्यम् । बाहुल्येन व्यञ्जकत्वेन चमत्कारातिशयाधायकत्वेन वा तत्र व्यवहारोपपत्तेः । नच तथापि यत्र व्यञ्जकयोर्वैचित्र्यविशेषप्रयोजकयोर्वा तुल्यत्वं तत्र व्यवहारानुपपत्ति-

---

1. स्वरूपमिति । वस्तुतो मत्रस्येव काव्यस्य तद्विदां व्यवहारमन्तरेण किमपि निर्दुष्टं लक्षणं नास्ति । ततः सुन्दोपसुन्दन्यायेन सर्वाणि लक्षणानि खण्डितानि भवन्ति । ग्रन्थकारैरपि महत्या आरभट्या यल्लक्षणं स्थिरीकृतं तदपि लक्ष्यासंग्राहकत्वेन परैः खण्डितमेव । तदेतद् यथावसरं निरीक्षणीयम् । एवं यदधिकलक्ष्यसंग्राहकं तदेव लक्षणं व्यवहार्यम् । तादृक् शब्दार्थावेव । उक्तं चाचार्यरुद्रटेन 'ननु शब्दार्थौ काव्यं–' इत्यादि । तत्र शब्दार्थयोः परिष्कारका गुणालंकारादयो द्रष्टव्याः । एतदादि पर्यालोच्यैव 'कविकर्म काव्यमाहुस्तच्छब्दार्थौ वगाहते स्पष्टम् । तावपि लक्ष्याभिमतावित्युक्तः शास्त्रसद्भावः ॥' इति निबद्धम् । इह आत्मत्वव्यपदेशोऽर्थभागस्यैव वास्तविकः, सारभूतत्वात् । अन्यस्य तु औपचारिक इत्यपि बोद्धव्यम् ॥

2. काव्यप्रकाशेति । वृत्तिकार एव कारिकाकारः । तथाहि—'माला तु पूर्ववत्' इति काव्यप्रकाशकारिकायां 'पूर्ववत्' इति कथनेन वृत्तिकारकारिकाकारयोरेकत्वमेव वृत्तिमात्रप्रदर्शितमालोपमायाः 'पूर्ववत्' इति दृष्टान्ततयोपन्यासः संगच्छते । 'मालोपमा वृत्तौ लक्षिता कारिकायां तु सा दृष्टान्तीकृतेति वृत्तिकृत्कारिकाकृतोरैक्यं स्वयमेव राजानकमम्मटैः सूचितम् ॥' इति सुधासागरे भीमसेनदीक्षिता अपि वदन्ति ॥

---

१. 'च' क-ख; 'अपि' इति घ-पुस्तके नास्ति. २. 'तेन–' इत्यादिः 'पुनः क्वापि, इति' इत्यन्तः पाठो ग-पुस्तके नास्ति. ३. 'तावत्' ग-पुस्तके नास्ति. ४. 'आह' क-ख-घ-पुस्तकेषु नास्ति. ५. 'अत्र शब्दार्थयोः–' इत्यादिः 'विशेष्यत्वोपगमात्' इत्यन्तः पाठः पुस्तकान्तरे नास्ति.